

Sturcz Zoltán

Egy reformkori konzervatív, Dessewffy Aurél a magyar nyelvről és a magyar kultúráról

A család, az indíttatás, a tanulmányok

A sajátos írású és a még inkább sajátos ejtésű arisztokratikus Dessewffy név számtalan nagy személyiséget, hőst, mártírt adott a századok során a magyar történelemnek. Elég csak az 1848/49-es szabadságharc vértanú tábornokának, Dessewffy Arisztidnek a nevére gondolni. Mellesleg megjegyezhetjük, ezzel a családi névvel tizennégyen vettek részt a szabadságharcban, köztük egy másik „rendkívüli” Dessewffy, Dessewffy Dénes, aki Prágából hazalovagolt egy huszárszázaddal. Jókainak az ő katonai kalandja adta az ötletet – *A kőszívű ember fiai* című regényében – a Baradlay-huszárok hazatéréséhez.

A reformkor politikai harcaiban is többször feltűnik ez a név. Az egyik ezek közül írásunk tárgya Dessewffy Aurél, akit egyik méltatója – Marx Tibor István – a következő sorokkal mutat be egyik internetes írásában: „Gróf Dessewffy Aurél a magyar arisztokrácia egyik kiemelkedő, a 19. század honi konzervatív gondolkodásának pedig legmeghatározóbb alakja volt. Írásunkkal a nagyszabású személyiség emléke előtt kívánunk tisztelegni, olyan utat felidézve, amely példaértékű foglalatát adja az uralkodóhoz, illetve a monarchikus elvhez való hűségnek, a felelősségteljes hazafiságnak, valamint a társadalom egészét áthatni akaró aktivitásnak egyszóval mindannak, ami a valódi arisztokratizmus mibenlétét jelenti” (Marx 2016). Jelen dolgozat a nyelvpolitikust, a művelődéspolitikust kívánja bemutatni.

A megközelítő bemutatáshoz számtalan más forrást is használhatunk. Ezekből kiderül, hogy cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Aurél 1808. július 27-én Zemplén megyében Nagymihályon született, és 1842. február 9-én Pesten halt meg. (Megjegyzés: Nagymihály – szlovák nevéen Michalovce, korábban Michalany; német nevéen GrosMichel – Szlovákiában Kassától mintegy 50 km távolságra található kisváros.) A források többsége megemlíti, hogy főrend, politikus, a magyar konzervatív párt meghatározó alakja, közíró, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémiának levelező tagja, a Kisfaludy Társaságnak alapító tagja.

Szülei jelentős eszmei, erkölcsi befolyást gyakoroltak rá: az apa Dessewffy József gróf (1771–1843), az anya Sztáray Eleonóra (1780–1849) grófnő. Az apa mély klasszikus műveltséggel rendelkező és a kor aktuális szépirodalmában, sőt szakirodalmában is rendkívül tájékozott főúr, aki számára a magyarság és a magyar nyelv meghatározó volt. Életrajzírója idézi egyik levelének részletét, amit Kazinczynak címzett, akihez közel negyvenévnnyi barátság kötötte:

„Hazám nyelve volt az első nyelvem. Későbbi utazásaim ugyan félbe szakasztották a magyar szólás gyakorlatát, de én akkor is, a hol és mikor lehetett, és mint kitelt tőlem magyarul beszéltem és olvastam. Már régen tudtam magyarul, minekelőtt francziául kezdettem volna beszélni. Tizenhét esztendő koromban még egy szót sem tudtam németül.” (Ferenczy 1897, 8)

Gyermekeit – Aurélt, Emilt, Virginiát, Marczelt – is ebben a szellemben nevelte: a magyarság és a magyar nyelv elsőbbségének gondolatkerében. Minden bizonnyal a fiának, egyben író- és harcostársának, Aurélnak szánhatta az *Egy fiatal urfi emlékkönyvébe* című, 1819-ben keletkezett versét, amelyben így ír: „Ahogy a nyelv a szív a gondolkodásnak / Eleven jelképe’ és élénk bélyege [...] Nézd minden okos nép nyelvét mint faragja / Azért él, virágozik’ s el nem temettetett.” A nyelvekre legfogékonyabb fiát, Aurélt görög és latin nyelvre is oktatta. A

nyelvek iránt igen érzékeny fiú tíz éves korában az Iliász első könyvét kívülről tudta. A nyelvi képzésben az igen művelt édesanya is részt vett, ő tanította franciára és olaszra. Az udvarházban pedig a „tót” nyelvet is megismerte. A házi nevelők munkáját is a gyakorlatban az édesanya irányította, elviekben pedig az apa, akinek kialakult nevelési koncepciója volt, sőt egy nagyobb műve részeként, éppen a bevezető egységben rögzítette az ifjúság neveléséről szóló alapelveit. Az atyai birtok udvarháza és a kassai ház kulturális központok is voltak, írók, művészek, politikusok egyaránt megfordultak ott, többek között Kazinczy Ferenc is rendszeres vendég volt, aki rendkívüli hatással volt az ifjú Aurélna. Annak is jelentősége van, hogy a családnak szokatlan nagyságú és tudatosan fejlesztett könyvtára volt: az egyik testvér visszaemlékezése szerint „több ezer kötetre menő válogatott könyvtárról” van szó.

Az apa nevelési elveihez tartozott, hogy a gyermekek nyilvános iskolába is járjanak, sőt a gyermekek neveléséről nagyon átgondolt, felépített és írásban is rögzített tervezete volt. Így került Aurél 1823-ban a kassai iskolába, és itt tanult meg – magánzorgalomból – németül. Megemlíthetjük, hogy az angol nyelvet későbbi angliai utazására készülve, illetve annak során sajátította el. Így gyakorlatilag poliglottnak tekinthetjük, mivel nyolc nyelv birtokában volt, úgymint: magyar, „tót” (ezt saját szavai szerint a „cselédektől felkapva” tanulta), latin, görög, francia, olasz, német, angol. Tanulmányai és olvasmányai során ezeket használta, az általa kedvelt jogtudományi, államtudományi, politikatudományi munkákat eredetiben olvasta. A rá emlékezők – többek között Emil testvére – szerint mindehhez társult az a sajátos képessége, hogy rendkívül gyorsan, de ugyanakkor mélyen, értően és az ismereteket megőrzően tudott olvasni. Nem véletlen, hogy nyelvtudása és érdeklődése – szándékaiban, gondolataiban – a diplomácia felé terelte, de életútja egyre inkább a politika, a közszereplés felé irányította.

Nyelvtudása, olvasottsága, tájékozottsága az irodalom felé is vitte. Fordításokkal próbálkozott, verseket írt, sőt drámai írásokkal és esszé jellegű tanulmányokkal is kísérletezett, ráadásul több nyelven: leginkább magyarul, de olykor franciául vagy németül is. Munkái egy részét az apja által indított Felső Magyar Országai Minervában publikálta. Ezek inkább az irodalomtörténet és a stílustörténet számára lehetnek érdekesek. 1823-ban a költészetével kapcsolatosan így ír:

„Ezen esztendőben tettem néhány poétai próbatételt is. [...] De csakhamar átláttam, hogy költőnek nem születtem.” Később pedig, 1836-ban mintegy önértékelésként így fogalmaz: „Literaturai életem számos töredékeket és próbálkozásokat, de semmi befejezettet nem szült.” (Dessewffy 1887, 309, 408)

A közéleti, a politikai pályáiv

A fiatal Dessewffy Aurélról testvére, Emil visszaemlékezéseiben a következőket írja: „Már 14,15 éves korában kezdé tehát Aurélnak tisztiválasztásokra, megyegyűlésekre atyját elkísérni, ki vele ez időben a’ hazai felvidék és Morva meg Gácsország’ egy részét is beutaztatá” (Koszorú 1857, 16). Valós politikai, közéleti, hivatalnoki tapasztalatszerzése gyakorlatilag Pozsonyban elkezdődik, ahova atyja magával viszi a reformkort megnyitó, 1825-ös országgyűlésre. Az apa itt is kinyilvánította a magyar nyelv iránti teljes elkötelezettségét. Egyik beszédében ki is fejt, hogy hazai „extenzív kultúrát” nem lehet holt nyelven, azaz latinul művelni. Meghatározó élmény volt az ifjú Dessewffy számára, hogy tizenhét évesen közvetlen kapcsolatba kerül Széchenyivel, Wesselényivel és olyan meghatározó családokkal, mint a Károlyiak, a Zichyek vagy az Eszterházyak. Így emlékezik vissza az első országgyűlési időszakára:

„Az országgyűléssel új epocha kezdődött életemben. Széles mezőt letek itt kifejtésre a bennem szunnyadó jó és rossz tulajdonok. Apám által csakhamar megismerkedtem a diaeta minden nevezetesebb embereivel. Nagy faiseur valék az oppositio részére, újságot kezdtem, mely aztán elmaradt, beszédek készítem a gyengébb tagok részére stb.” (Dessewffy 1887, 400)

Jogi tanulmányai lezárásaként 1827-ben visszatér Kassára. Apja kapcsolatai révén Pestre kerül joggyakorlatra, ahol hamarosan Pest megye tiszteletbeli aljegyzője lesz. Szintén a szülői kapcsolatokon keresztül 1828-ban Bécsbe, az udvari kancelláriához kerül fogalmazó gyakoronoknak Reviczky Ádám kancellárhoz, aki 1830-ban magával viszi a pozsonyi, ún. rövid országgyűlésre, ahol – írói, jogi, magyar, latin és német nyelvtudását felhasználva – a király számára az országgyűlési eseményekről német nyelvű naplót kellett írnia.

Mind bécsi, mind pedig pozsonyi tartózkodása alatt fegyelmezetten, szakszerűen és rendkívüli munkabírással dolgozott, de emellett a nagyvilági életbe is belevetette magát: kártya, nők, adósságok, két párbaj mutatja ennek jelét. A munka és a nagyvilági élet mellett folyamatosan képzi magát, sokat olvas, politikai cikkekkel próbálkozik, ismereteit nyelvtudása révén a diplomáciai körökkel való kapcsolattartással is bővíti. A bécsi angol nagykövet számára pedig – részben hivatalos, azaz kancelláriai, részben baráti felkérésből – francia nyelven készít feljegyzéseket.

1832-ben Zemplénben követnek jelölteti magát, de későbbi nagy politikai ellenfele – Kossuth – legyőzi. Erről így emlékezik meg Önéletrajzi jegyzetek című visszaemlékező írásában:

„A zempléni követségre vágyódtam. Elmentem Ujhelybe; de csakhamar megláttam, hogy ezen cél nem valósodhatik. Itt lépék fel azonban legelőször megye előtt; az ékesszóló Kossuthtal vívtam meg. Hasonló helybenhagyást kaptam Kállóban.” (Dessewffy 1887, 405)

Még egy kísérlete lesz a megyei követség elnyerésére 1839-ben Sáros megyében, de itt sem nyert. Ezért inkább főrendi mivoltát kihasználva és szónoki meg közírói tehetségét felhasználva vállalt szerepet a főrendi tábla országgyűlési tevékenységében. Összességében konzervatív értékrendben gondolkodott, de szemléletében számtalan új és előrevivő elem jelen volt, és ezzel néha ütközött mind az udvari, mind pedig a főrendi körökkel.

Visszatérve még az 1832-es évhez elmondhatjuk, hogy ekkor visszaköltözik Pestre, illetve Budára, ahol helytartósági titoknoknak nevezik ki. Az 1838-as nagy árvíz után a segélyező bizottmány tagja, és minden eszközt, lehetőséget megragad, hogy a város gondjain enyhítsen. Ezért a tevékenységéért Pest városa díszpolgárává fogadja.

Különbéféle állami szolgálatai jutalmaként Metternich herceg 1840-ben beválasztotta a büntetőtörvénykönyv kidolgozására alakított bizottságba, majd inkább eltávolításként európai körútra küldte a börtönrendszerek tanulmányozása céljából. Tapasztalatait egy néhány oldalas francia nyelvű összefoglalóban és tervezetben rögzítette, aminek magyar fordítását összegyűjtött munkáiban adta közre a kiadója. Tanulmányútja során elvégezte a kötelező feladatokat, de a politika, az államberendezés, a gazdaság, a kultúra területével is igyekezett megismerkedni. Legmélyebb benyomást az angol alkotmányos monarchia tette rá, amit aztán politikai mintának is tekintett. Ilyen értelemben a tanulmányút – a megbízó oldaláról nézve – fordítva sült el. Egyéniségét, műveltségét, rendkívül finom modorát mindenütt elismerték. Útja során Párizsban találkozott Thierssel, de megismerkedett Heinével és sok más jelentős európai egyéniséggel.

Az európai utazás, amelynek során érintette Franciaországot, Hollandiát, Angliát, Németországot, nagy hatást gyakorolt rá. Megérlelte benne a változtatás gondolatát, de ezt szigorúan a monarchia szolgálatával összekötve és ezek között a keretek között tudta elképzelni, sőt

gondolkodásában a főrendi szempontok érvényesültek. Úgy gondolta, hogy a magyar arisztokráciának feladata és hivatása van mindebben, éppen ezért nem lehet veszélyeztetni a gazdasági alapját, a nagybirtokot. Ez a gondolatsor már korábban is a fejében volt, hiszen még Széchenyivel is vitába szállt. Atyja 1831-ben egy ellenműben elemezte, bírálta Széchenyi Hittel című nagyhatású művét, amelynek címe *A Hittel cz. munka taglalatja*. Széchenyi egész vitaművel és keményen válaszolt a *Taglalatra*: ez a mű a *Világ* volt 1832-ből. A három Dessewffy fivér Aurél, Marczel és Emil viszontválaszként megírta és megjelentette a *Néhány szó a Hittel, Taglalat és Világ ügyében* című munkát, amelyben apjuk gondolatmenetének védelmére kelnek, és a két Széchenyi könyvet bíráló észrevételekkel illetik. A kiváló stílusú írás egyértelműen Aurél tollából eredt, a másik két testvér a családi összetartozást képviselte, bár a feljegyzések szerint közösen és alaposan átgondolták a válaszművet.

Az európai utazásból hazatérve teljesen a politikára adta fejét, és kereste a fórumot a konzervatív párt irányvonalának kifejtésére, annál is inkább, mert Kossuth *Pesti Hírlapja* 1841 januárjától a radikális ellenzék fő fegyverévé vált. Dessewffy véleménye szerint ez egyrészt „téveszméket” terjesztett, másrészt felismerte, hogy a sajtó jelentős politikai eszközzé vált. Így 1841 közepére megszerezte a *Világ* című lapot, és minden erejét a politikai és közírói küzdelmeknek szentelte, a lapot a konzervatív párt közlönyévé formálta. Szenvedélyesen vetette bele magát a munkába: író, szerkesztő, lektor, szervező, támogató volt egy személyben. Amúgy is gyenge egészségét felőrölték a következő feszültséggel teli hónapok, ereje végére ért, és 1842. február 9-én meghalt. Erről az időszakról írja az emlékkötetben testvére, Emil a következőket:

„...az 1839-1840-iki országgyűlésen, midőn egy politikai pártot alkotni, műszerezni, eljárásába rendet, öszvefűggést behozni tűzétömerdek munkával járó feladatául; - és így végre midőn 1841-1842-ben az eszmék azon tusájába, mely Kossuth' „Pesti Hírlapja”, Széchenyi' „Kelet Népe” által lön előidézve, belekeveredett, és mint író, szónok és országos küldöttségi tag megfeszített erőalkalmazással vívott, történelmünkben, mindenkorra emlékezetes küzdelmeket, testi erejét meghaladókat, kora végének kétségtelen siettetőit.” (Koszorú 1857, 20)

Politikai, közírói és magyar nyelvi, mondhatni nyelvalkotói, nyelvművelői munkásságának csúcspontjaként egyértelműen a *Világ* tekinthető. Méltán fogalmaz így erről Veliky János:

„A politikai közbeszédben az 1840-es évekre olyan magyar nyelvi kultúra alakult ki, amely alól senki sem tudta magát kivonni, legalábbis a szigorú megítélés kockázata nélkül. A reformkonzervatívok jeles képviselője Dessewffy Aurél sem politikai nézeteinek, hanem elsősorban a publikációkban megnyilvánuló nyelvi-kulturális színvonalnak köszönhette általános elfogadottságát, vagyis főként ebben a tekintetben tudta felvenni a versenyt az ellenzéki vezérekkel. Dessewffy magyar nyelv iránti érzékenysége már igen korán feltűnik és folyamatosan jelen van a publicisztikájában...” (Veliky 2011, 309)

Ehhez az idézethez hozzá kell tenni, hogy Dessewffy ezt maga is érezte, ezért a *Világba* írt legfontosabb tizenhét cikkét összeszerkesztette és 1841-ben – *X. Y. Z. Könyv* címen – kiadta, mintegy a konzervatív párt eszmei összefoglalójaként. A mintegy kétszáz oldalas, és a kiemelt tanulmányait tartalmazó művet a címlapon „szíves indulattal” Eötvös Józsefnek ajánlotta, kiben szavai szerint „az író, hazafit és barátot tisztetem.” Az mindenképpen megállapítható ezekből az írásokból, hogy Dessewffy írásmódjával, érvelésével, háttérismereteivel messze „versenyképesebb” és „stílusképesebb”, mint bármelyik ókonzervatív párti politikustársa. Ez az összefoglaló kötet – függetlenül a politikai nézetektől – a korabeli publicisztika és retorika

csúcsteljesítményei közé sorolható. Ahogyan a kor nyelvén fogalmaznánk „irálya” a magyar nyelv, főleg a magyar publicisztikai nyelv emelkedését is szolgálta.

Írások, nézetek a magyar nyelvről

A magyar nyelv ügyével és annak oktatásával kapcsolatos írásai közül három nagyobb lélegzetű munkáját emelhetjük ki. Ezeket – megjelenésük időpontjától függetlenül – keletkezésük történeti sorrendjében tárgyaljuk. Tehetjük ezt azért is, mert a papírra vetett tanulmányok gondolatsorai, tételei egész magatartását, érvelésrendszerét meghatározták.

Magyar nyelv és ellenzői

A nyelvpolitikai szempontból legjelentősebb mű ezek közül az a húsz oldalas tanulmány, amelyet halála után kéziratok hagyatékából Széchenyi István tett közzé az *Üdvlelde* (értsd: *nemzeti temető*) című műve keretében a következő címmel: *Gróf Dessewffy Auréltől hátrahagyott irománytöredék e cím alatt „Magyar nyelv és ellenzői”*. Széchenyi magyarázatot is ír a kiadáshoz. Felemlíti, hogy mind Dessewffy atyjával, mind pedig magával Auréllal kemény politikai vitában volt, de ez tisztán eszmei szinten folyt, méltányos és szakszerű eszközökkel, ráadásul a család – korábbi véleményeltérésük ellenére – rábízta az elhunyt közírói hagyatékát. Széchenyi megjegyzésként azt írja, hogy. „Innen, valamint a’ töredék más helyeiből is kitetszik, hogy e’ közlemény az 1832/6-ki országgyűlés folyta alatt iratott” (Széchenyi 1843, 137). Elemzésemben – már csak Széchenyi megjegyzései miatt is – részben ezt a forrást mint az időben legkorábban közzétett forrást tekintem mérvadónak, másrészt a Dessewffy összes műveiben szereplő szöveget.

A hosszabb kifejtésnek induló tanulmány a *Foglalat*, a tartalomjegyzék szerint a következő részeket tartalmazza: *Bevezetés / Nemzeti irány a’ nyelv dolgában / Ezen irány indító okai’s szelleme / Általános politikai helyzet / Alkotmány / Matriális szükségek / Deák nyelv Tudományossági állapot / Törvénykedés Belső igazgatás / Német miveltség Királyi Városok Kereskedés Ipar / Jó társaság Vagyonos aristocratia / Tót, horvát felekezet / Befejezés*. A Foglalathoz is megjegyzést fűz Széchenyi, mely szerint: „Nem lehet nagyon nem sajnálnunk, hogy az e’ Foglalat szerint tervezett tárgyrészleteket a’ lelkes elhunyt a’ két első cikken kívül nem dolgozhatta ki” (Széchenyi 1843, 62). Az igazság valóban az, hogy ebben a töredékben csak két fejezetet dolgozott ki a szerző, de ez a kettő lényegében tömör összefoglalója a tartalomjegyzékben felvetett gondolatsorának, illetve egy másik nevelési tárgyú munkájában több, már itt felvetett gondolatot kifejt, továbbá egyéb írásaiban, beszédeiben is ezen Foglalat némely problémakörét fejtegette.

A jelentős terjedelmű *Bevezetés* fejezetet így kezdi:

„Ama rég kívánatos melegség, melylyel századokig tartott tespedés után sorvadozó nyelvünket előbb egyesek és írók, utóbb törvényhatóságok, végvalahára magok az ország rendei is felfogák, sok jó és szép mellett, mit előhozott, néha s egy két helyen egy két túlságra, kellelten kitörésre s keresztülsapásra adott alkalmat.” [...] A magyar nyelvre nézve – s ezt senki, ki az idő jelenségeire figyelmeztet, nem tagadandja – új évkor kezdődött: az ellenhatás évkora. Az ellenvetések azonban s a vádak, mikkel ügyünk ostromlatatik, s ezeknek hevességük, sőt még mértékök és irányuk is, felette különbözők, épen úgy mint a különféle szempontok, mikből különböző helyzeteikhez képest ellenzőink kiindulnak.” (Dessewffy 1887, 296)

Az „új évkor” meghatározás az 1832-ben nyíló országgyűlésre utal, ahol a magyar nyelv ügyével kapcsolatos viták, vélemények erős politikai köntösben jelentek meg. A felvezető gondolatok után csoportokba rendezi a magyar nyelvet ellenzők sokféleségének „elveit.”

Az ellenzői táborban szerinte „első helyt” azok állnak, akik a latin nyelv hivatalosságának megtartása mellett vannak, azzal az indokkal, hogy ez a nyelv a birodalom egészének egyik „összecsatoló” eleme. Mások – mint írja – „alkotmányunk aristocratiai szellemére utalnak,” mivel a magyar jogrendszer egyértelműségét a latin tudás és műveltség adja. „Még mások ezen nyelv (*a magyar nyelv*) melletti buzgalmat idétlen heveskedésnek, ifjúi éretlen fellobbanásnak tekintik...” és politikai vagy „materialis” érdekből „önczéljaikra” akarják fordítani a magyar nyelv melletti küzdelmet. „Jönek azok, kik a tudományosság álláspontja miatt vannak aggodásban.” – mivel a latin nyelv ennek hordozója, akik „zentúl csupán csak magyarul fognak tudni, valóságos vandalizmust szülend.” Az ötödik csoportba tartozók a törvénykezés és a magyar történelmi ismeretek latin nyelvű fenntartása mellett érvelnek. „Ezután a német felekezet (*felfogás, pártolás*) következik.” – ennek pártolói azt hirdetik, hogy a magyar nyelv előtérbe kerülésével a német nyelv háttérbe szorul, és így „földmivelésünk és iparunk felfergődésének a német nyelv kiszorítása által tetemes nehézségeket szerzünk.” Az ellenzők jelentős és veszélyes csoportját alkotják azok, akik „tettlegetesen a magyar nyelvtől félelmet mutatnak”, azaz sem ők, sem gyermekeik nem vagy alig tudnak magyarul. „Jó végre a tót, horvát felekezet; [...] hogy a magyar nyelvet a társországokra reátolni nem lehet.” A további ellenzőkről így fogalmaz:

„Némelyek úgy látszik, nem ellenzik a magyar nyelvnek tudományos és hivatali polczra emelését, de a nép nyelvét tétetni átalják. Ezek a deák, amazok a német, ismét ezek a tót, horvát nyelv érdekeit védelmezik a magyar ellen. Egymással megegyeztetni őket talán nem épen igen könnyű lenne. Mindnyájan csak azon egyben fognak kezdet, hogy a magyar nyelv barátait szerfeletti sietéssel és a fennálló érdekek megsértésével vádolják.” (Dessewffy 1887, 299)

Megemlíti, hogy más ellenzői felvetések is vannak, de ezek „részint alacsony szenvedelmekhez vannak intézve, részint piszkos alakot viselnek,” így ezekkel nem kíván foglalkozni. Összegzésként kifejti, hogy minden érvet meg kell vizsgálni, mérlegelni kell, és a vitákban kell tisztázni a dolgokat, mert mint írja: „szent célunk így lesz elérhető”, majd így folytatja:

„Állandó és tartós győzelemre csak az tarthat számot, a mi józan és hidegvérű polgárok helybenhagyásán alapul. Nem elég tehát, ha a magyar nyelvet az azt anyjok tejjével beszitt polgárok pártolják, s a forró vérű ifjúság védelmezi; de kell, hogy ez ügy azon honfiak segítségére is számot tarthasson, kik menten minden hevességtől csak úgy fognak az ügy mellé állani, ha annak hasznos volta bizonyítottatik. A külföld előtt sem akarunk erőszakos nyelvterjesztők, a valódi jót üres szónak feláldozó ábrándozók gyanánt megjelenni; tudja meg a világ, mennyire az, mit a nyelv mellett teszünk, érett meggondolás, hideg eszmélet szüleménye, hogy nyelvünk előmenetele kapcsolatban áll mindennemű előmeneteleinkkel, s azoknak előleges feltétele, melyen polgári boldogságunk, nemzeti dicsőségünk s a királyi szék ereje egyaránt sarkallik.” (Dessewffy 1887, 300)

A második fejezetben, mely a *Nemzeti irány a nyelv dolgában* címet viseli, számba veszi mindazokat a magyar nyelv ügyével, használatával kapcsolatos törvényi változásokat, amelyek 1791–1834 között az országgyűléseken születtek. Ebben a törvényi keretek közötti folyamatos térnyerésben látja a nemzeti irányt, és ebben a folyamatban az Akadémia megszületését, a tudós társaság sokirányú anyanyelvi működését (kiadások, fordítások, szótárak,

nyelvemlékek feltárása, pályázatok) mint a „nemzeti irány” betetőzését rendkívül fontos és egyre szélesedő tevékenységnek ítéli meg.

„Világos mind ezekből az irány, melyet e tekintetben nemzetinek egyedül nevezhetni. Ezen irány tehát pedig az: országossá, diplomatikaivá, jó társaságivá és miveltté tenni a nyelvet...” (Dessewffy 1887, 303)

Eszmefuttatása zárásaként – szigorúan a törvényes útra és eszközökre utalva – a következőket írja:

„Erőltetésről, gondolatlan sietésről tehát itten szó sem lehet. [...] „...arról pedig, hogy az országban lakozó különféle nyelvű néptömegek sajátágaikból következtessenek, magyarokká változtassanak által országosan soha szó nem volt. Tudjanak, tanuljanak magyarul minél többen; de hogy azon túl mit tudnak, hogy micsoda népfaj ivadékanak tartják magukat, abba az országnak magát avatni nem szándéka. Ez tehát azon irány, melyet én előbb ugyan szellemében s indító okaiban bővebben kifejtteni, aztán pedig ellenzői állítása ellen védelmezni kívánok. (Dessewffy 1887, 304)

Töredék gondolatok egy nevelési tervezet felől

Dessewffy 1835-ben budai tartózkodása alatt írt dolgozatot *Töredék gondolatok egy nevelési tervezet felől* címmel. A munka egy bécsi főrangú nő, illetve család kérésére született meg, és sajátága, hogy német nyelven fogalmazódott. Magyar fordítása sokkal később, összegyűjtött műveinek kiadásakor jött létre. Amiért itt foglalkozunk vele, annak az a magyarázata, hogy a szerző a szellemi, erkölcsi és a testi neveléssel foglalkozó „egyszerű tanulmányi tervében” több ponton is foglalkozik a magyar nyelv fontosságával, súlyával és annak tanulásával. A bevezető gondolatokból kiderül, hogy az arisztokrácia körében szokásos tanulmányi elgondolásokat veti papírra:

„Fiainak nevelésénél két fő szempontot kell tekintetbe vennünk, először azt, mely minden embernél a szív és művelődés szempontjából általában figyelembe veendő; másodszer azt, mely őket mint magyar állampolgárokat a királylyal és hazával szemben elfoglalt sajátágos helyzetüknél fogva illeti.” Majd ugyanezen az oldalon nem sokkal lejjebb leszögezi nevelési alaptételét: „Nemzetivé kell tenni a művelődést és műveltté kell tenni a nemzetiséget.” (Dessewffy 1887, 305)

Kifejti, hogy a nemzeti műveltség számára a teljes magyar kultúra ismeretét jelenti, és megismerésének – valamint a politikai, közéleti szereplésnek – a „legfontosabb eszköze” a magyar nyelv minél alaposabb ismerete, mivel:

„az aristocratia tagjait vagyónánál, politikai jogainál és társadalmi helyzeténél fogva igazságosan is, törvényesen is megilleti, és kell, hogy ezen eszközöket mérlegbe vetve érvényesítse. A közügyekben való ezen részvétel azonban teljesen lehetetlen a hazai nyelv és a hazai állapotok alapos ismerete nélkül.” (Dessewffy 1887, 307)

A nevelők személyével kapcsolatban az „első nevelő” személyét emeli ki, aki a magyar nyelvet és a magyar gondolatokat közel tudja hozni a nevelendő ifjakhoz. Felállítja a nyelvtanulás fontossági sorrendjét: magyar, német, francia, és természetesen – folyamatosan – a latin is jelen van.

„A mi az élő nyelveket illeti, a legnagyobb figyelmet a magyar nyelv kívánja, nemcsak azon fontos okoknál fogva, melyeket fentebb felsoroltam, hanem hogy fiai a hazai eszméket az első behatás ifjúi üdeségével hazájuk nyelvén foghassák fel és tarthassák meg.” (Dessewffy 1887, 321)

A magyar nyelv használatáról – figyelmeztetésül – megállapítja, hogy „tíz főrendből” igazából egy bírja megfelelően. Nevelési elveiből kiemelhetők még a következő javaslatok: sok és sokféle olvasás, részvétel és tanulás a nyilvános iskolákban is, továbbá az igen modernnek tűnő tétel, hogy „tanulj meg t a n u l n i.”

A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere

Nevelési tervezetének részben megismételt, részben új gondolatokkal kibővített és immár magyarul megírt változata *A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere*. A mintegy tizenöt oldalas dolgozatot az ún. *Árvízkönyv* 1839. évi kiadásában, annak harmadik kötetében tette közzé a szerző. (A kötetet Eötvös József szerkesztette, és a kiadásból befolyó pénz az árvízkárosultak javára jótékonyági célokat szolgált.) Széchenyi ezt a művet is felvette az *Üdvlelde* című kötetének 1843-as kiadásába. Sőt a Dessewffy emlékére szentelt és a barátai, tisztelői által szerkesztett, 1857-ben megjelent kötetben is ez az egyik főtanulmány. A műnek két vezérgondolata van: az egyik az, hogy a magyar arisztokrácia a nemzet megtestesítője, annak vezető ereje; a másik, hogy a nevelés során a magyar nyelvnek a tanulmányok és az életvitel középpontjában kell lennie, mert ez az identitás, a nemzetiség meghatározója. Maga a cím is ezt a „kettős hangsúlyt” hivatott tükrözni. A szerző a következő gondolattal indítja útjára az írást:

„Semmi sem emel nyelvet jobban, mint annak általános behozása a jó társaság körébe, mert szükségképen hajlongóvá kell válnia, s ezer új formát, s kellemes fordulatot nyernie, mihelyt állandóan rajta foly a beszéd olyanok közt, kik sok világot láttak, s jó izlés, miveltség, sok oldalú ismeretek birtokában vannak.” (Dessewffy 1887, 322)

Szembeszáll „osztályosai,” az arisztokrácia körében a magyar nyelv ellen felhozott különböző vádakkal, hogy például az kellően nem kifinomult, nincs irodalmilag kiművelve, nem társasági nyelv. Dessewffy ezekről összefoglalóan azt írja, hogy „inkább ürügy, mint meggondolás.” Két érvet szegez szembe a magyar nyelvet méltánytalanul kezelőkkel szembe: az egyik szerint, tapasztalataira hivatkozva Erdély meggyőző példája, ahol a „magyar nyelv közdivatú lévén, a jó társaság köreiben;” a másik, hogy a felszínes megközelítése, a felületes tanulása a magyar nyelvnek azt az álságos véleményt alakítja ki, hogy nyelvünk nem alkalmas a funkcióira. Ez utóbbi véleményéhez a következő megjegyzést fűzi: „A mi nyelvet az ember rosszul tud, azt rendszerint fásnak s ügyetlennek szokta tartani” (Dessewffy 1887, 322). Éppen ezért úgy ítéli meg, hogy az „ifjak és leányok” nevelésébe be kell tervezni a magyar nyelv minél előbbi tanulását, „magyar nyelvtanító cím” alatt nevelőt kell alkalmazni, lehetőleg a családnak is a magyar beszéddel példát kell mutatni, különösen „szép szerep van nyújtva az asszonyoknak.” Véleménye szerint minden lehetséges módon bővíteni kell a nyelv minél alaposabb elsajátítását; itt elsősorban a magyar nyelvű művek olvasására gondol.

„Az ideák ezen rendszerében jelesen a fiúkra nézve fő hely jut a diák és a magyar nyelv alapos ismeretének nem belső becsük miatt, mivel amaz a classicitas nyelv, emez pedig sajátunk; hanem úgy mint egyetlen eszköz a hazai dolgokban jártasságra szert tenni, igazainkat gyakoroltatni, polgártársainkra behatni, s szíves és állandó közlekedésben létezhetni hazánk fiaival.” (Dessewffy 1887, 323)

Kölcseynek a magyar és az idegen nyelvek tudásáról szóló, ismert és sokszor idézett gondolataihoz hasonlóan Dessewffy a magyar nyelv kiemelése, teljes elsajátítása mellett az idegen nyelvek valós tudását is fontosnak tarja. Ebben a sorban kiemeli a németet „mint teljesen elkerülhetetlent,” de a politikai és a szalonbeli életből vett tapasztalatai alapján hozzáteszi, hogy a német nyelvet beszélőknél a legnagyobb vétek és szégyen az „ungrisch-deutsch” használata. A sort így folytatja „a divatban most a francia nyelvet sokaknál az angol váltotta,” mivel ezen a nyelven „gondolkozó és szabadlelkű emberhez méltó ismereteket” lehet szerezni. Ezzel részben arra a kordivatra is utal, mely szerint az arisztokrata ifjaknak mintegy kötelező az európai körutazás. Mindjárt fel is teszi a kérdést:

„És mikor utazni megyen a gazdag magyar ifjú, becsületére válik talán az okosabb emberek előtt, ha hazája előtt terra incognita, s azt illető kérdésekre felelni nem tud? A külföldi igen jól tudja a csak mulatság végett utazó üres úrfiakat azoktól megkülönböztetni, kik a szükséges előkészületekkel ellátva jelennek meg, s hazánkfiai közül legtöbbrre azokat becsüli, kik a haza érdekei előmozdításában legszilárdabban munkálkodnak, s külső országokba is ily célból utaznak. Kettős pedig az előkészület, melyet a külföldre menő magyartól meg lehet kívánni; egyik: általános helyes ideák azon országokról, melyeket vagy másik hibázik, ott az utazás eredményei, mind az individuumra, mind hazájára nézve kétesek...” (Dessewffy 1887, 329)

E gondolatsor kapcsán – mintegy életrajzi kiegészítőként – utalni kell arra, hogy Dessewffy a saját hazai és külföldi útjait tudatosan tervezte, a megismerés, illetve az összevetés kötelező eszközének tekintette. A korábban már említett „atyai utazásokon” kívül három – nagyobb és hosszabb időtartamú – hazai, a „terra incognitát feltáró” utazásáról tudunk. Ezek a Felvidéket, a Dunántúlt és Erdélyt érintették. Atyai barátjának, Kazinczy Ferencnek részben beszámol ezekről leveleiben, részben tanácsokat, ajánlásokat kér az utazási tervhez, mint teszi ezt az erdélyi útja előtt.

A nevelési eszményeit úgy összegezhetjük, hogy a teljes művet áthatja a magyar nyelv, a magyar kultúra és a honismeret iránti elkötelezettség. Az arisztokrácia nevelési rendszerének, nevelési gyakorlatának a kritikájaként is felfogható a szerző írása. A művével, tanácsaival az eddigi gyakorlatot próbálta a haza és a magyar nyelv ügye irányába terelni. A következő – mondhatni kemény ítéletű – gondolatsorral zárja írását:

„Ne vessék meg a vár kulcsát, melyet megnyerni kívánnak; fogják fel a nyelvet, a maga egész fontosságában mint eszközt, hatni a nemzetre, ismereteket szerezni, nemzetiséget emelni, szíves közlekedésben maradni honosaikkal. Szabaduljanak ki penészes előítéletek s asszonyos babona félelmek békőiből, s győződjenek meg, hogy csak tőlök függ megvalósítani előmenő évkorunk symbolumát: a mívelt nemzetiséget, s a nemzetesedett miveltiséget. Ha erre körülményeink hideg megfontolásában, s tulajdon helyzetök minden oldali megtekintésében elegendő okot, s állandó erőt most sem találnak: úgy én hazám arisztocráciáját gyógyíthatatlan betegnek vagyok kénytelen kinyilatkoztatni.” (Dessewffy 1887, 336)

A fenti két nevelési tervezet, illetve nevelési mű nemcsak a magyar nyelv melletti határozott elvi és gyakorlati elkötelezettsége miatt emelhető ki, hanem sokirányúan kifejtett pedagógiai tartalma (szellemi, erkölcsi, politikai, testi nevelés, iskolázottság menete stb.) miatt is. Ennek elemzésével Virág Irén a magyar arisztokrácia neveltetésével foglalkozó doktori munkájában részletesen foglalkozik; Dessewffy ezen írásait méltán sorolja a „nemzeti nevelés megjelenése” címszó alá, illetve azon művek közé, amelyek a reformkori magyar arisztokrácia – hazai célokat szolgáló – átformálását, átnevelését tüzték ki (Virág 2013). Ehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy ezeket a műveket nemcsak pedagógiai tartalmú írásoknak, hanem bizonyos értelemben politikai – hazafias – tartalmú röpiratoknak is minősíthetjük.

Protestantizmus, magyarizmus, szlavizmus

A magyar nyelv államnyelvvé tételének szándéka és célja a reformkori országgyűlések állandó és visszatérő témája volt. Nádor Orsolya megfogalmazása szerint: „...a cél nem más nemzetek nyelvének visszaszorítása volt [...], hanem az, hogy a magyar korona országaiban ne egy mindenki számára idegen nyelv (latin vagy német) legyen az államigazgatás nyelve” (Nádor 2002, 65). Természetesen a magyar nyelvvitát – annak kifejlődésével és az idő előrehaladásával – a politikai irányzatok, a nemzetiségi érdekek, sőt a vallási felekezetek sokféle-képpen értelmezték, sokféle célra felhasználták, vagy éppen félremagyarították. 1841-ben erre a „sokféleségre” reagál a protestantizmus és a pánszlavizmus körül kibontakozó aktuális, ún. Zay-féle vitában Dessewffy. Álláspontját az alábbi idézetekkel világítjuk meg:

„Nemzeti nyelvünk ügyét eddigilé minden magyarországi és az ország Rendei is minden alkalommal általános nemzeti ügy gyanánt pártolták. Azt mondták, hogy általa az általános nemzeti értelmességet, egyetértést s erkölcsi erőt, és így az ország jólétét, boldogságát s dicsőségét szándékoznak kifejteni és emelni s ez által a királyi széknak a megszilárdult, mivel, nyelv- és érzeményben összeforrt nemzetben rendíthetetlen alapot és támaszt adni. Minden felszólalásuk a hazai nyelv mellett azon eszméből folyt ki, hogy annak terjesztése s emelése az egész nemzetnek kivétel nélkül közös érdeke” (Dessewffy 1841, 102)

Itt is, mint más, a magyar nyelvvel kapcsolatos gondolatmenetében megjelenik a magyar nyelvvel, annak elterjedésével, elterjesztésével kapcsolatos pragmatikus megközelítés: a „hasznossági elv.” Ebben az elvben, illetve gondolatmenetben elképzelése összetalálkozik Széchenyi nyelvfelfogásával, de abban is egy platformon voltak, hogy a nyelvterjesztés csak nagy türelemmel és toleranciával működhet.

„A magyar törvényhozás eddigilé azt, hogy az országban lakozó bármely néposztálytól nemzetiségének feláldozását kívánna, sehol és soha nem mondta; soha sem kívánt többet az országban lakozó idegenajkú honfiaktól, mint azt, hogy magyarul tudjanak.” (Dessewffy 1841, 107)

„Meggyőződésünk szerint a magyar nyelv- és nemzetiség-terjesztés érdeke kívánja, azt úgy adni elő s úgy üzni minden alkalommal, mint közös nemzeti ügyet, melly minden hon-polgárnak egyformán szükséges és üdvös.” (Dessewffy 1841, 109)

Észrevételek a magyar kultúráról, az országról alkotott képről

Dessewffy a magyar kultúrával kapcsolatos eszme-futtatásait, gondolatait mindig szoros összefüggésben kezelte a magyar nyelv ügyével és sorsával mint a „nemzetiségi” attribútum legfőbb kifejezőjével és meghatározójával. Ennek az alapállásnak számtalan tanújelét adta. Most ezekből emelünk ki néhány jellemző megjegyzést, észrevételt.

A Játékszín-építés

Dessewffy 1834-ben Pest vármegyével folytat vitát a magyar színjátszás ügyében. Számára a vita lényegét két pont alkotta: az egyik a racionális pénzügyi megközelítése az alapításnak; a másik az elhelyezés, a „fundus,” azaz a telek kérdése. Mindennél fontosabb kérdésnek tartotta azonban a színjátszás által a magyar nyelv terjesztését. Erről vallanak a vitában elhangzott érvei, amiket fontosságuk miatt írásban is megjelentet. A *Játékszín-építés* című, először a Társalkodó 1834. évi 72. és 73. számában megjelent írásában így fogalmaz:

„A magyar játékszín ügyét a nemzetiség és a műveltség magas szempontjából kell tekinteni. Úgy kell azt nézni, mint jó ízlés iskoláját, mint új munkássági mezőt, mely íróinknak, – mint új pályát, mely művészségre hajlandó hazánkfiainak nyílik; mint módot: idegen nyelvű honfitársainkat a nyelv tanulására édesgetni; mimagunkat a művészetben rejtező bájos erő által pallérozni, hatni a nemzetiségre a nemzetiség által, és vissza. [...] A vásárra begyűlő vidékiek hirül vihessék rokonaiknak, s barátaiknak, hogy Budapesten már magyar játékszín is van.” (Dessewffy 1887, 290, 291)

Szerinte éppen ezért a város belső területén kell a játékszínt felépíteni. Majd kifejti, hogy az államtól is elvárható jelentős „tőkepénz” nélkül a felépítés, a fenntartás és a folyamatos működés, továbbá az elvárt színvonal nem tartható fenn, ezért ennek kikényszerítése alapvető feladat. Példákat is hoz, hogy a bécsi és a párizsi nemzeti teátrumok is csak tartós és jelentős központi, állami támogatással tudnak jól működni. Leszögezi, hogy nálunk a játékszín megteremtése egyértelműen nyelvi és kulturális kérdés, a hangsúlyt az elsőre helyezi.

Magyarország és az utazók

Utazásai során tapasztalta, illetve széleskörű olvasottsága, tájékozottsága révén jól ismerte a Magyarországról alkotott külföldi „országképet,” amit többségében és egyértelműen hamisnak és torznak ítélt meg. A francia, az angol és a német nyelvű írások alapján joggal állapítja meg, hogy: „Magyarország a még mindig terra incognita” a külföld számára. Továbbá fájdalommal állapítja meg, hogy a latin nyelvű források alapján, azaz „latin nyelven tanulmányozva” képtelenség a hazai viszonyokról reális képet adni, és utal azon nehézségekre, melyekkel gyakran meg kell küzdeni, „hogy az igazságnak utat törjünk” (Dessewffy 1887, 336, 339–340).

Az angol, francia és német nyelvű sajtó és szakirodalmi élményei, magyar országismereti olvasmányai alapján megállapítja, hogy torzkép alakult ki a magyar világról. Ennek számtalan példáját idézi fel a *Magyarország és az utazók* című cikkében. Ezek közül az észrevételek közül most kettőt idézünk. Mindkét példa számára a hamisítás és a félreértés körébe tartozik. Az egyik angol nyelvű példája a hamis felfogásra a következő:

„A tényt én annál inkább bizonyíthatom, mert nekem jutott a szerencsétlenség egy kézzelfogható tévedés helyreigazítását ki nem vihetni. A dolog a következő: Dr. Bowring, az ismert nyelvtudós, kiadott egy magyar anthológiát, ez alkalomból megjelent egy bírálat az *Edinburgh Review* 104-ik számában, (1830. okt.–1831. jan.) melyben Magyar- és Csehország, a magyar nyelv és irodalom és a cseh nyelv és irodalom egymással össze vannak zavarva s mint egy és ugyanazon dolog tárgyalva. Én írtam egy rövid helyreigazítást s elküldtem a nevezett folyóirat szerkesztőségének, honnan azt a választ kaptam, hogy helyreigazításom kétségkívül helyes, s a tévedés durva: de a lapnak nem szokása saját állításait megczáfolni (to cut themselves) és a cikk czáfolat nélkül maradt...” (Dessewffy 1887, 340)

Ebben, illetve ezekben a sorokban a legmeglepőbb az, hogy Dessewffy mind az *Edinburgh Review* cikkeit, mind pedig a magyar nyelvért és kultúráért rajongó Bowring munkásságát figyelemmel kíséri. Majd lejjebb egy német nyelvű példát is hoz:

„...mit szóljunk, ha Normannak Ungarn wie es ist című könyvében olvassuk, hogy a magyar ezredek mögé ágyúkat kell felállítani, ha tűzbe akarják vinni őket...” (Dessewffy 1887, 341)

A magyar nyelvvel kapcsolatos vélekedések alapján felháborodva jegyzi meg a következőket:

„Csaknem alig múlik el év, midőn nem kérdeznék, hogy mily rokonságban van a magyar nyelv a latinnal” (Dessewffy 1887, 340).

Élményei tanulságaként leszögezi a következőket:

„Én már rég foglalkozom azzal az eszmével, hogy e czélra külön hírlapot kellene létesítenünk ily czímen: Unwarheit und Warheit über Ungarn. Szakértők által kellene szerkesztetni, az anyag szerint időhöz nem kötött füzetekben kiadatni, melyben lenne egy compte courant a Magyarország felől bármely tudományágban nyilvánuló hibákról, hogy így a ránk vonatkozó államtudomány, politika és történelem ne fajulna regénynyé. [...] Nyelvre nézve e lapnak rendeltetésénél fogva: hogy a hibát ott pótolja, ahol keletkezett, szükségszerűleg nem magyarnak kellene lennie...” (Dessewffy 1887, 341)

Úgy gondolja, hogy egy ilyen műnek, illetve sorozatnak azért egyértelműen német nyelven kellene megjelennie, mivel a Magyarországról szóló német nyelvű munkák, azok ferdítései itt – a német nyelvű sajtótermékekben – jelennek meg, ráadásul a torzítások segédeszközeként egy Európa számára is jól ismert élő nyelven. Terve komolyságát bizonyítja az is, hogy kéziratai között megtalálták egy ilyen típusú lapnak az általa már megfogalmazott bevezető szövegét.

Kiemelés levelezéséből

Mint korábban már jeleztem, a család közvetlen kapcsolatban állt Kazinczy Ferencsel. A Dessewffy-fivérek közül Aurél folyamatosan fenntartotta és ápolta ezt a kapcsolatot. Erről tanúskodik levelezése. Kazinczy egyértelműen befolyással volt Dessewffy Aurél nyelvszemléletére, a magyar nyelvvel kapcsolatos felfogására és esztétikai véleményformálására. Ez tükröződik azokban az állásfoglalásokra, amelyeket leveleiben megfogalmazott. Dessewffy levelezéséből – szemléltetésként – két részletet emelhetünk ki. Mindkettőt Petrochevich Horváth Lázár íróhoz, szerkesztőhöz, barátjához írta, annak Byron fordításával kapcsolatban. 1834 júliusában, az első levelében a Byron-fordítás előszavának tervezetével kapcsolatban – akadémiai munkatársként és a magyar nyelv elkötelezettjeként – írja:

„Egy más kérdésem az angol előbeszédet s textust illeti. Angol előbeszéd magyar fordításhoz nem való; mert annak ki magyar fordítást olvas, magyar előbeszéd kell; [...] Az Akadémia az angol textust maga költségén nem nyomtatattja. (Dessewffy 1887, 362)

Ennél sokkal határozottabb a néhány hónappal későbbi levele, amelyben a már elkészült fordításról írt véleményét fejt ki, és egyértelműen a magyar nyelv és a magyar irodalom színvonalát egyszerre kívánja védeni. Ez a vélemény rámutat Dessewffy határozott és megalkuvás nélküli értékrendjére. A részlethez hozzá kell fűzni azt a kommentárt, hogy P. Horváth Lázár az arisztokrácia ismert és jeles tagjaként Dessewffy barátja volt. Ennek ellenére – a leveléből vett szavaival élve, így egybeírva – „szeretetreméltóságodnak” a következőképpen fogalmaz:

„Byron iránt nem adtuk még be véleményeinket; mivel azonban csalni nem szeretek, főképpen pedig régi barátomat csalni nem is tudnám, előre mondhatom, hogy azt elfogadni nem fogjuk. Mit hímezzek, hámozzak? Verseidben hibázik az a csin, az a correctség, melyet nyelvünk míveltségének jelen állapotja a költésnek kivált ezen nemétől előleges feltétel gyanánt kíván meg. Most, a míg ezen tulajdonokkal nem bír a dolgozás, annak belső becse iránt szó sem tétetik.” (Dessewffy 1887, 365)

Esztétikai, nyelvi, főleg anyanyelvi kérdésekben nem túrt semmiféle megalkuvást. Ugyanaz a határozottság és elvi tisztaság tükröződik ebben a fenti véleményében, amit már két fiatalkori és igen mély elemzésbe bocsátkozó tanulmányában – *Az ízlésről, A szépről* címmel – megfogalmazott.

Zárszó, értékelés

Dessewffy Aurél szakmai életét, politikai pályafutását értékelve mind a kortársak, mind pedig az utókor nehéz feladat előtt áll. Egyértelműen az ókonzervatív párt reményteljes vezéralakjának tekintik, aki sok ellentmondásos gondolattal állt elő, többek között mereven ragaszkodott az arisztokráciának a vezető szerepéhez, és kimondottan ragaszkodott a föld-birtokrendszer fenntartásához is, a rend és a törvényesség elkötelezett híveként a változásokhoz, a változtatásokhoz csak a királyi utat tudta elképzelni. Véleménye politikai kérdésekben – sok vonatkozásban – még a vele részben közös platformon állókkal is ütközött, hiszen Széchenyivel, Deákkal és másokkal is vitába keveredett. Sőt a sajtószabadság témájában még atyjától is eltérő véleményen volt, mivel ő a kontrollált, a törvényes rend ellen nem izgató véleményszabadság mellett foglalt állást. Ezzel szemben alapvető álláspontja mégis az volt, hogy a „nyilvános vitályok során” és „a szellem eszközeivel” kell a „szükségyszerű előmenés” feltételeit, módját meghatározni.

A politikai küzdelemben a sajtónak, az országgyűlésnek, a vármegyéknek egyértelmű és meghatározó szerepet szánt – kiemelve a *mindenkori magyarnyelvűséget* mint a legfontosabb meggyőző eszközt és megnyerő erőt. (Ne feledjük, hogy még a magyar nyelvet hivatalossá tevő 1844. évi II. törvény előtt vagyunk.) A magyar nyelvnek a törvényes eszközökkel való hivatalossá tételében a nyelvünk élő, használt és széleskörű megjelenését alapvető és meghatározó „nyomatéknak” és „eszköznek” tartotta.

Barátja és akadémiai munkatársa – Toldy Ferenc – gyászbeszédében az óvatos és körültekintő politikusról azt mondta, hogy: „Dessewffy Aurél a szabadelmű félhez állott”, majd így folytatta: „...átallátá, mikép hazánk, nehogy az idő nyakára nőjön, szükségkép és határozottan a javítások ösvényére van utasítva...” (Toldy 1872, 55)

Egyik későbbi életrajzírója, Deák Farkas így összegzi, illetve jellemzi Dessewffy „történelmi feladatát”, egyben személyiségét: „Nem az volt az ő hivatása, hogy akár a felséges kancellária, akár a nagyméltóságú helytartótanács collégiumaival vagy tanácsos uraival töltse idejét, hanem az, hogy antagonistái Széchenyi vagy Kossuth legyenek s ezeket győzze meg a nemzet nagygyá létéért folyó küzdelemben” (Deák 1885, 13).

Sokatmondó, hogy a legnagyobb politikai ellenfél, Kossuth a *Pesti Hírlapban* – Dessewffy halála után már egy nappal, február 10-én – véleménykülönbségük ellenére tisztelettel és elismeréssel méltatja tevékenységét, tehetségét, elkötelezettségét és jellemét; sőt a „február 17-i szent miseáldozat” híret is kiemelten közli.

Talán az értékek, a tisztelet, az elismerés és a kétségek keveredése fogalmazódik meg Vörösmarty Mihály visszatekintő gyász-epigrammájában, amelyet 1844 nyarán írt:

Desseffyy Aurél

*Kétes uton jártál, kevesektől értve, s ha célod
Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál.
Díjzatlan ha jeles, meg nem büntetve ha vétkes,
Élve, temetve talány hagyta el a honi tért.
Nem vesztenk-e nagyot? Kérdjük most aggva magunkban,
Szent nemzetiség anyala súgja: Igen.*

Desseffyy 1841-ben saját lapjában, a *Világban* a *Pesti Hírlappal*, illetve Kossuthal és híveivel vitázva – a *Nyilatkozat és igazolás* című – hosszú cikkében írja az alábbiakban idézett sorokat. Ezt a gondolatsort mintegy saját politikai önértékelésként is idézhetjük:

„Magyar honunk sem nem egyetlen, sem nem első ország Európában, melly a mult századok elavult formáiból kivergődni, s az idő s körülmények kellékeivel magát öszhangzásba tenni törekvék. Az átalakulásnak e processusán földrészünk több országa már átment Ott áll előttünk két nagy birodalom, mindkettőben megtörtént az átalakulás külön módon s külön eredményekkel.” (Desseffyy 1841, 153)

A cikk szerint a „két nagy birodalom” közül az egyik ország Anglia, a másik Franciaország. Számára a kétségtelen út és példa Anglia: a „fekvő birtoknak túlnyomó befolyásával,” az alkotmány, a törvény, a királyság szilárdságával és hatalmával; a másik, a kétséges út Franciaország, ahol a „véres forradalom épen ezen elvet forgatta fel,” és emiatt „egy crisisből másikba esik.”

Irodalom

- B. Eötvös József (szerk.) 1839. *Budapesti árvízkönyv III. kötet*. Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv (In: Magyar nyelv és előkelőinek' nevelési rendszere. Gróf Desseffyy Aurél. 1–22.)
- Bényei Miklós 1998. *A nemzeti és polgári kultúra felé*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Deák Farkas 1885. *Gróf Desseffyy Aurél életrajza*. Pozsony, Dudapest, Kiadja Stampfel Károly (Magyar Helikon: Jeles férfiak életrajzai 53. füzet)
- Ferenczy József 1897. *Gróf Desseffyy Aurél életrajza*. Budapest.
- Gróf Desseffyy Aurél 1841. X. Y. Z. Pesten, Nyomt. Trattner – Károlyi betűivel, Uri utca 453.d szám
- Gróf Desseffyy Aurél összes művei 1887. I–V. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kísérte: Ferenczy József. Budapest.
- Gróf Desseffyy Emil 1843. *Néhány nevezetesebb darab gr. D. A.-nak hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből*. Összeszedte gr. Desseffyy Emil.
- Gróf Széchenyi István 1843. *Üdvlelde. Desseffyy Gróf Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel*. Pesten, Nomt. Trattner – Károlyi betűivel Uri utca 453. sz. (In: Magyar nyelv és ellenzői. / Magyar nyelv és előkelőinek nevelési rendszere. című Desseffyy Aurél tanulmányok.)
- Koszorú 1857. *Koszorú Gróf Desseffyy Aurél emlékének*. Tisztelői és barátai. Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv.
- Magyarország története* 1980. (Főszerk.: Mérei Gyula) Akadémia Kiadó, Budapest (5/2. kötet: 1790–1848)
- Marx Tibor István 2016. Gróf Desseffyy Aurélról (<http://traditioetrestauratio>)
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika: A magyar nyelv politikai státusváltozási és oktatása a kezdetektől napjainkig*. BIP, Budapest.
- Néhány szó a Hitel, Taglatat és Világ ügyben* 1832. Desseffyy Aurél, D. Emil és D. Marczel közös munkája. (Kassa, 1832, magyarul; Pest 1833, németül)
- Toldy Ferenc 1872. *Összegyűjtött munkái V. Gyász- és emlékbeszédek*. Pest, Kiadja Ráth Mór.
- Vaderna Gábor 2013. *Élet és irodalom. Az irodalom használata gróf Desseffyy József életművében*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Veliky János 2011. A programalkotó politikai viták nyelv-kulturális kerete a reformkor második évtizedében. *Irodalomtörténet* 2011/3. 291–320.
- Virág Irén 2013. *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Líceum Kiadó, Eger.
<http://docplayer.hu/19507830-Virag-iren-a-magyar-arisztokracia-neveltetese-1790-1848.html>

Sturcz, Zoltán

A Hungarian Reform-era Conservative on the Hungarian language and culture: Aurél Desseffy

Count Aurél Desseffy (1808–1842) was an eminent member of the Hungarian aristocracy and a prominent figure in the Reform Movement of the 19th century in Hungary. He pursued a wide range of activities: he was a writer, a publicist, an editor, and a politician; he played an important part in the Hungarian Conservative Party, and he was a member of the Hungarian Academy of Sciences and a co-founder of the Kisfaludy Society. He spoke eight languages and was one of the most learned men of his time. He took an active part in the political and academic struggles for the Hungarian language. He believed that speaking Hungarian was a compulsory element of patriotism for the politically active Hungarian aristocracy, and he advocated his views on this at various platforms from politics to journalism and pedagogy. He was deeply concerned about the false image of Hungary and Hungarian culture so prevalent outside the country at the time. He put enormous efforts into the task of forming a positive image of Hungary through his travels, his political connections and his foreign publications.